

”ואת עמלנו”- עמל תורה ואזרחות פעילה

אקטיביות שיוצרת מפגש

פתיחתא:

מים סוף לתחתית ההר

כיצד מגיע עם של עבדים שיצא רק עכשיו ממאתיים ועשר שנים של עבדות, למצב בו הוא מקבל תורה מן השמיים ויוצא למסע אל עבר ארץ ישראל כשהוא נושא איתו חזון וייעוד משותף של 'ממלכת כהנים וגוי קדוש'? איזה תהליך עובר עם כשהוא נבנה כריבונות עצמאית ומה נדרש מכל אחת ואחד מהפרטים שיוצרים את השלם?

במדרש מתוארים הרגעים לפני הירידה לים סוף:

רבי יהודה אומר בלשון אחר:

”ויבאו בני ישראל בתוך הים” - כיון שעמדו שבטים על הים זה אומר אין אני יורד תחלה לים וזה אומר אין אני יורד תחלה לים... מתוך שהיו עומדין ונוטלין עצה, קפץ נחשון בן עמינדב ונפל לים, עליו הכתוב אומר ”הושעני אלהים כי באו מים עד נפש” ואומר ”טבעתי ביון מצולה ואין מעמד באתי במעמקי מים ושבלת מים שטפתיני” ואומר ”אל תשטפני שבלת מים ואל תבלעני מצולה ואל תאטר עלי באר פיה” מיד אמר המקום למשה: ידידי טובע בים והים סוגר ושונא רודף ואתה עומד ומרבה בתפלה! אמר לפניו: רבונו של עולם ומה בידי לעשות? אמר לו: ואתה הרם את מטך”

(מכילתא דברי ישמעאל י”ד, כ”ב, א')

פעמיים ברגע הזה מתאר המדרש את הפאסיביות מול האקטיביות. אל מול העמידה הפאסיבית של שאר השבטים מתייצב נחשון בן עמינדב ועושה מעשה, אל מול עמידתו של משה בתפילה מתייצב הקב”ה ואומר לו שעכשיו זה הזמן למעשים. במציאות של עבדות לאדם אין עצמאות לעשות את מה שלבו חפץ, זמנו ויכולותיו אינן ברשותו אלא ברשות המעביד. הצעד הראשון בדרך ליציאה לחירות היא ההבנה שמעכשיו ”הדבר תלוי בי” כלומר – ברצוני, בהחלטות שלי, במעשי אני מקדם את המציאות ואת עצמי ואינני נתון עוד לרצונו והחלטתו של האחר, היא אשר היא.

היציאה ממצרים היא יציאתנו מעבדות. קבלת החירות היא קבלת העצמאות והיא גם זו שמטילה עלינו אחריות להוביל ולהיות אקטיביים, לחדול מלהיות נתונים לגורל או לחסדיו של אחר. החירות מציבה אותנו במקום של עשייה ויזמות. איש החירות לא כנוע למציאות אלא מנסה להשפיע עליה ועל כן הוא יוצא לדרך.

אם העבד דרכו פרך – עבודה ועמל עבור רצון של האחר, האקטיביסט, היוזם החירותי - הוא איש עמל. עצם היציאה לדרך כרוכה בעמל. לאורכה של הדרך מופיעים אתגרים, קשיים, רגעי אור לצד רגעי חושך, הצלחות וכישלונות.

כל שנה אנו יוצאים בימים האלו לדרך. מחג החירות, חג פסח אל עבר חג מתן תורה – אנו סופרים 49 יום. היעד הוא מתן תורה אבל יש דרך. דרכים רבות יש לקניין התורה (48 כפי שמונה המשנה במסכת אבות), במילים אחרות ניתן לומר שהתורה נקנית בעמל. רצה הקב"ה וגם החירות הלאומית החדשה שלנו - התחילה בימים האלו – ואנו נוכחים בעמל הדרך של בניית המדינה הריבונית והחברה הישראלית.

שתי שאלות ילוו אותנו במסע אל ומהר סיני :

- איך מחנכים לאקטיביות, לעמל ולעשייה גם בדור בו רבים מהדברים מוכנים לפנינו?
- האם יש ערך בעצם העמל גם אם בסופו של התהליך אין "תוצאה"?

הערך שבדרך

יש נטייה אנושית לזלזל במעשים שלא מובילים לשינוי או לתוצאה ברורה. אנחנו מעניקים משמעות למעשיו של נחשון כיוון שאנחנו יודעים שלאחר קפיצתו נקרע הים ואם מעשיו לא היו מובילים לנס אולי גם קפיצתו לים הייתה נשכחת כמו מעשים רבים אחרים. אבל דווקא אל מול התפיסה הזו העולם היהודי מאז ומעולם העניק משמעות עמוקה לעשייה, פעולה ועמל גם במנותק משאלת התוצאה.

בפיוט 'דיינו' אשר מופיע בהגדה של פסח מתוארת היציאה ממצרים והניסים שנעשו לבני ישראל במדבר. בין המשפטים השונים מופיעה גם הקביעה: "אלו קרְבָנו לְפָנֵי הַר סִינִי וְלֹא נָתַן לָנוּ אֶת הַתּוֹרָה דְיָנוּ". אמירה זו לכאורה תמוהה עד מאוד. איזה ערך עשוי להיות להגעה לתחתית ההר מבלי לקבל את התורה? נראה שכאן טמון רעיון יסודי: הדרך להר סיני שהייתה כרוכה במחירים, באתגרים, בקשיים, בהצלחות, בשמחות, בהתרגשות ובציפייה יש ערך משום שהדרך עצמה בונה קומה גבוהה באדם ובעם ישראל. גם אם לא הייתה ניתנת תורה היה ערך עצום בדרך אל הרגע הזה. [חשוב לציין שבסופו של יום תורה ניתנה ומאותו רגע אי אפשר לנתק את הדרך 'אל ההר' מהדרך ממנו אל ארץ ישראל, התורה שקיבלנו מעניקה מעתה ואילך משמעות חדשה לדרך ומאפשרת לנו להציב חזון גדול שמבוסס עליה]

בהמשך ישיר לדברים האלו נכון וראוי להזכיר את משה רבנו ע"ה. משה רבנו לא הגיע ליעד. הוא התחנן להגיע אליו אבל הקב"ה מנע את היעד ממנו. משה האיש, גדול הנביאים, מי שהוציא את עם ישראל ממצרים, קיבל את התורה והוביל את ישראל במדבר 40 שנה – לא מגיע ליעד: ארץ ישראל. הוא נשאר על פסגת הר נבו מנגד רואה את הארץ ואליה לא יבוא. אפשר לתלות את זה בחטא ועונשו. אולם ניתן ללמוד מכאן דבר נוסף. משה רבנו בא להדגיש בפנינו את ערכה של הדרך. משה רבנו הוא אדם של דרך. הוא נודד. והדרך גידלה אותו להיות משה רבנו.

דברים דומים ניתן למצוא בדבריו של ר' יוסף חיים (בן איש חי) מבגדאד:

"שיש שתי בחינות, הא' נקרא עוברי דרכים, שכל מטרת לבו רק לבוא ולהגיע למחוז חפצו, ובדרך הוא רץ עדי יגיע למקומו, והב' נקרא הולכי דרכים, והיינו שיודיע שבכל מקום אשר תדרוך כף רגלו, הנה ה' מכין מצעדיו, למען יתקן שם איזה ניצוץ קדוש השייך לנשמתו, וזה עיקר מהלכו, רק ששם לו השם יתברך סיבה למחוז חפצו, למען יסע דרך הילוכו בכל המקומות, עדי יגיע שמה"

(בניהו בן יהודיע ברכות ג' ע"א)

מדבריו עולה שיש ערך גם בעצם ההליכה בדרך אפילו אם לא ידועה נקודת הסיום, בכל שלב במאמץ אנו נדרשים לראות מה קיבלנו ממנו ומה אותה דרך גידלה בנו, גם אם אנחנו לא יכולים להצביע על תוצאה ברורה אליה הגענו.

הרב קוק זצ"ל מוסיף קומה נוספת לערכה של הדרך:

"מתחילת הבריאה ראוי היה טעם העץ להיות גם הוא כטעם פריו. כל האמצעים המחזיקים איזו מגמה רוחנית גבוהה כללית, ראויים היו להיות מוחשים בחוש נשמתי, באותו הגובה והנועם שעצם המגמה מורגשת בו כשאנו מציירים אותה. אבל טבע הארץ, התנוודות החיים, ולאות הרוחניות כשהיא נסגרת במסגר הגופניות, גרם שרק טעמו של הפרי, של המגמה האחרונה, האידיאל הראשי, מורגש הוא בנעמו והדרו. אבל העצים הנושאים עליהם את הפרי, עם כל נחיצותם לגידול הפרי, נתעבו ונתגשמו ואבדו את טעמם"

(אורות התשובה ו', ז')

גם מדברי הרב קוק אפשר ללמוד על החשיבות במתן משמעות לדרך ולא רק לתוצאה. התוצאה- הפרי- חשובה ככל שתהיה אינה עומדת לעצמה ויש ערך ומשמעות לדרך. הרעיון שאותו מחדש הרב קוק הוא שהדרך עשויה לא רק להיות בעלת משמעות, זה ברור ומובן, אלא שהדרך על כל אתגריה וקשייה עשויה להסב אושר ותענוג. תהליך התשובה, כפי שרואה אותו הרב קוק, הוא אותו תהליך שעבר עם ישראל כשיצא ממצרים: להתחיל לעשות פעולות ולהצליח להכיר בטובה שיש בכל צעד גם כשעדיין לא הגענו אל המנוחה ואל הנחלה'.

תרגום חינוכי לתפיסה הגדולה הזו ניתן למצוא בזעיר אנפין בהשוואה שעושה עליזה בלוך בין הדרך להר סיני ובין הדרך להצלחה חינוכית:

"תקופה זו של בחינות הבגרות בדרך כלל חלה בימי ספירת העומר... הספירה המשותפת היתה מעין טקס שדרכו פוגגנו יחד את החששות. ספירה זו מבטאת גם את ההשקעה הגדולה ואת הציפייה לקראת חג שבועות, הלוא הוא חג מתן תורה. מנהג זה של הספירה מזכיר שוב ושוב את ערכו של התהליך עצמו, ולא של נקודת הסיום שלו בלבד. הבנת האתגר כתהליך שלו התחלה אמצע וסוף, מאפשרת היערכות נפשית וכלכלת כוחות נכונה. ללא השקעה ומאמץ מתמשכים לא ניתן להגיע לשיא - למעין מעמד הר סיני בזעיר אנפין"

(לבנות את הגשר הזה, עמ' 54)

אדם לעמל יולד

מהרגע בו ציווה הקב"ה את אדם הראשון "לעבדה ולשמרה" אנו נדרשים להיות אקטיביים בדרך בה אנחנו פועלות ופועלים בעולם. מהרגע בו האדם מתעורר בבוקר הוא נדרש "להתגבר כארי לעשות רצון בוראו" (שוי"ע או"ח סי' א') ומשם ועד יומו האחרון "אדם לעמל יולד" (איוב ה', ז').

לגבי העיסוק התורה וההשקעה הנדרשת בלימודה מקבלים הדברים ביטוי גדול יותר. כאשר היא עוסקת בחשיבות לימוד התורה המשנה במסכת אבות אומרת: "וְאֵל תֹּאמַר שֶׁהִיא תְּבוֹא אַחֲרַי, שֶׁחֲבָרַי קִיְמוּהָ בְּיָדָי" (אבות ד', י"ד) ובדבריה היא מציבה לפנינו דרישה לא להיות פאסיביים ביחס שלנו לתורה מתוך מחשבה שנוכל להשיגה ללא פעולה אלא ללכת אקטיבית ולהשיג אותה בבחינת "הָיוּ גוֹלָה לְמָקוֹם תוֹרָה" (שם).

חשיבות העמל ביחס ללימוד תורה מופיעה במקורות רבים. במדרש נאמר:

"אם בְּחַקְתִּי תִלְכוּ וְאֵת מִצְוֹתַי תִּשְׁמְרוּ וְעֲשִׂיתֶם אֹתָם; יְכוּל אֱלוֹ הַמִּצְוֹת? כִּשְׁהוּא אֹמֵר "וְאֵת מִצְוֹתַי תִּשְׁמְרוּ וְעֲשִׂיתֶם אֹתָם", הרי מצות אמורות. הא מה אני מקיים "אם בְּחַקְתִּי תִלְכוּ"? להיות עמלים בתורה.

(ספרא ויקרא כ"ו, ג')

מדברי המדרש למדנו שמעבר לקיום המצוות יש עוד צד בעולם התורה והוא עצם העמל, ההשקעה והאקטיביות של האדם בהשגת התורה. הדרכה מעין זו אנו מוצאים גם במשנה: "כך היא דרכה של תורה: פת במלח תאכל, ומים במשורה תשתה, ועל הארץ תישן, וחיי צער תחיה, ובתורה אתה עמל" (אבות ו', ד') וכך משמע גם מדברי התלמוד הבבלי שקבע "שאם יאמר לך אדם "יגעתי ולא מצאתי", אל תאמן. "לא יגעתי ומצאתי", אל תאמן. "יגעתי ומצאתי", תאמן" (מגילה ו' ע"א) ובתלמוד הירושלמי שם למדו: "כי הוא חייכם" אימתי הוא חייכם כשאתם יגיעים בו" (פאה פרק א' הלכה א'). עמל התורה, הנוכחות בדרך, עוד הרבה לפני שהגענו למסקנת הסוגיה, גם אם לא הגענו לתובנה הרוחנית המדוייקת לנו, אף שאנו שרוים עמוק ב"דרך" הדורשת מאמץ ויגיעה - בעצם הדרך יש ערך עצום שכן היא מקשרת ומחברת אותנו לתורה.

נקודת הצורך העמל לקניין התורה באה לידי ביטוי גם בדברי חז"ל לגבי מתן תורה. בספר שמות מתואר איך "וַיּוֹצֵא מֹשֶׁה אֶת הָעָם לְקִרְאֵת הָאֱלֹהִים מִן הַמַּחֲנֶה וַיִּתְּיָצְבוּ בְּתַחֲתֵית הָהָר" (שמות י"ט, י"ז) ובמדרש מובא:

"ישנו להם ישראל כל אותו הלילה לפי ששינה של עצרת עריבה והלילה קצרה אמר ר' יודן אפילו פורטענא לא עקץ במ בא הקדוש ברוך הוא ומצאן ישנים התחיל מעמיד עליהם בקלאנין הה"ד ויהי ביום השלישי בהיות הבקר ויהי קולות וברקים והיה משה מעורר לישראל ומוציאן לאפנתני של מלך מלכי המלכים הקב"ה הה"ד ויוצא משה את העם לקראת האלהים"

(שיר השירים רבה א', י"ב ב')

כדי לקבל את התורה עם ישראל צריך היה "לשנות גישה", לעבור מעמדת נפש פאסיבית של שינה לעמדה אקטיבית של התעוררות ויציאה אל ההר. דברי המדרש מדגישים בפנינו את חשיבות העמל כדרך לקבלת תורה ומפגש עם האלוהים, המחשבה שניתן "ללכת לישון" וככה להצליח ולקבל תורה היא מחשבה מוטעת ממנה מנסים חז"ל להוציא אותנו.

את הדברים האלו מזהה הרש"ר הירש גם בשמו של חג השבועות:

"שיטת התלמוד, שהוא הסמכות הקובעת בשבילנו היה זמן מתן תורה בחמישים ואחד לט"ז בניסן, ונמצא שיום החמישים לעומר איננו זכרון ליום מתן תורה, אלא ליום שפני מתן תורה... ונמצאת אומר: לא יום ההתגלות שבסיני, אלא יום סיום הספירה שלקראתו הוא שנתעלה ליום חג... חג מתן תורה איננו מתייחס לעובדה של נתינת התורה, אלא הוא חוגג את הכנת עצמנו להיות ראויים לקבלת התורה, היום שלפני מתן תורה... היום שבו היו ישראל מוכנים ליעודם הגדול לקבל את התורה... הרי אין חג השבועות קרוי על שם המצוות הנהוגות בו, אלא על שם הספירה שהכינה לקראתו"

(רש"ר הירש ויקרא כ"ז)

אזרחות פעילה

ב-23 לאפריל 1910 נשא נשיא ארה"ב תיאודור רוזוולט נאום בסורבון בפריז. אותו נאום מסכם את השקפותיו של רוזוולט לגבי התכונות הנדרשות מן האזרח בחברה הדמוקרטית המודרנית, ונחשב, ולא בכדי, לקלאסיקה בתחום המחשבה הפוליטית. לקראת סוף נאומו קרא כך:

"לא המבקר חשוב, וגם לא מי שמצביע על מעידתם של חזקים או על האופן שבו היו צריכים לפעול. השבח מגיע לאנשים הנאבקים בזירה, שפניהם מכוסים באבק, יזע ודם; ששואפים כל הזמן, שטועים שוב ושוב. מפני שאין מאמץ בלי טעויות; לאלה שמנסים, שמתלהבים, שמקדישים עצמם למען מטרה ראויה; אלה שבמקרה הטוב מצליחים ובמקרה הגרוע נכשלים – אך לפחות עושים זאת בשעה שהעזו וניסו, כך שמקומם לעולם לא יהיה לצד הנשמות הקרות ומוגות הלב שלא ידעו מעולם ניצחון או הפסד."

דבריו של רוזוולט אינם המצאה אישית שלו. אלפי שנים קודם, בדברי התורה והנביאים אפשר לזהות את תפיסת העולם הזו כפי שראינו לעיל. דבריו כאן עשויים לעזור לנו לדייק נקודה חדשה נוספת בערכו של העמל ובערכה של הדרך. עמל הדרך הוא עמל הטעות, הניסוי והטעיה אשר משכלל את החברה והאנושות. כך למדנו מהעולם הטכנולוגי מדעי וכך אנו יודעים ביחס לעולם הרוח והחברה. אנשים שלא מנסים לא טועים אבל גם לא מתקדמים לשום מקום. ההתקדמות וההשתכללות כרוכה בטעות, ולכן גם באתגר ובעמל. יכול להיות שלא נגיע אל היעד, אבל עצם הנכונות להיות בדרך בעמל, מתוך כבוד לאתגר, לחוות אותו ולחיות אותו היא זו שעשויה לסייע לנו בתיקון העולם.

בעמל התורה הדברים ברורים עוד יותר. השקיעה בעמל התורה מגלה לכל לומד רעיונות חדשים, נגיעה חדשה בקודש, גם אם לא הגיע ליעד ברור. הטעות לעולם אינה לשווא. אדם שלמד סוגיה וגילה שטעה בה, לימודו לא היה לשווא, שכן התובנות אליהן הגיע, השאלות ששאל יסייעו לו להבין טוב יותר את הסוגיה. וכמו בעולם של תורה גם בעולם האזרחות והחברה – אנו מנסים לתקן ויודעים שאנו עתידים לטעות ולתעות בדרך ובעצם התעיה הזו אנו לומדים ומשכללים את עצמנו. עצם ההליכה בדרך גם אם לא הביאה אותנו ליעד עשויה להיות ספוגה באושר בגדילה ובצמיחה עצמית וחברתית.

דברים דומים כתב הרב אלקלעי גם לגבי דמותו של המשיח. הגמרא במסכת סנהדרין (דף צ"ד ע"א) באה בביקורת על המלך חזקיהו שלא אמר שירה לפני הקב"ה ואיך למרות זאת רצה הקב"ה לעשותו משיח. בתשובתו מצטט הרב אלקלעי את המדרש בפתיחתא דאיכה רבתי ומתוך כך מציב לנו עיקרון חשוב:

"עמד חזקיהו ואמר אני אין בי כח להרוג ולא לרדוף ולא לומר שירה אלא אני ישן על מטתי ואתה עושה א"ל הקב"ה אני עושה שנאי ויהי בלילה ההוא ויצא מלאך ה' ויך במחנה אשור וכו' ולכן מדת הדין לא נתנה לעשות אותו משיח כי ישן על מטתו לא יכול להיות משיח כי אם צריך התערותא דלתתא ואם לא היה בו כח לרדוף ולא להרוג שירה היה יכול לומר ואם חזקיהו בטח בתורתו וחבל עול מפני שמן על מה אנחנו בטוחים שנזכה לגאולה ישנים על מטתנו"

(כתבי הרב אלקלעי ח"ב, 'ספר חיים' עמ' 479)

האחריות לעשייה, לפעילות ולשינוי המציאות מוטלת על כל אחד ואחת מאיתנו והיא נדרשת גם כציווי דתי ויהודי ולא רק אזרחי. את מקומה של האחריות הזו היטיבה לבטא המורה הדגולה נחמה ליבוביץ' בפירושה על מצוות "ולפני עור לא תתן מכשול":

"התורה מלמדת אותנו כי גם בשב ואל תעשה, גם תוך פאסיביות גמורה, גם בהתרחקות מחיי חברה ומפעילות בחברה, גם תוך הסתגרות גמורה בד' אמות שלך, של חייך הפרטיים, אינך יכול לגול מעל עצמך את האחריות לנעשה בחברה, לעוול, לחמס, לרוע. כי בזה שלא מחית, שלא הרמת כשופר קולך, שלא ציינת קברים ומקומות תורפה - בזה כבר האחריות לרע שנעשה רובצת עליך ועברת על 'לפני עור לא תתן מכשול'"

(עיונים חדשים בספר ויקרא עמ' 257)